Різдвяними святками зійшлися парубки й дівчата на досвітки до Крамарихи-вдови. Співали прядучи дівчата, парубки лузали насіння, жартували з дівчатами та кепкували з гунявого, придуркуватого Федя.

Федь украв був у матері шмат сала, щоб почастувати компанію на досвітках, та й загубив його, йдучи до Крамарихи. Власне, не загубив, а витяг йому те сало з кишені Онисько та й віддав, начебто від себе, хазяйці. А Федя допитували, де і як він міг загубити сало. Регіт стояв у хаті за кожним словом Федя.

— Вразя зь його мати знає, де загубив,— журився Федь, чухаючи голову.— Мабуть,-повз цвинтаря йдучи...

— Ти б вернувся, пошукав,— озвався Онисько.

— Де його по ноці сукати?

— Та сала не сукають,— озвався хтось.— З'їмо. А тобі шматок шкурки дамо, сукай, коли вмієш.

Реготали всі, сміявся й Федь, поглядаючи скоса на всіх.

— Іди-бо, справді, Федю, пошукай,— озвалась одна з дівчат.— Тяжко хочеться сала...

-— Іди сама, коли мерців не боїсся.

— А ти боїшся? —— А то з ні?

— Овва!

— З'їдять мерці Федькове сало,— сказала друга дівка. — — Не з'їдять,— озвався Онисько,— у них тепер піст.

— Чого ж ти, Федю, боїшся мерців? — допитували його.

— Боюсь, та й годі.

А ось зробимо так, щоб не боявся,— озвався один нарубок.— Хочеш, Федю?

— Як? — здивувався Федь.

— А ось так: ми тебе поховаєм, то ти вже мерцям будеш смій, то й не боятимешся їх.

— Дурний зе ти, я бацу,— мовив Федь, хитаючи головою.

— Та ні-бо, справді.

Еге, правда, Федю; гайда, поховаєм тебе,— загомоніло декілька голосів.

— Та відцепіться, гетьте к бісу,— відповів Федь.

— Дурний! Ми ж тебе не закопаєм у землю, а так лиш, панахиду відправим та й пустим. А мерців уже не бояти мешся.

Федь мовчав, дивлячись у землю. Онисько намовляв

— Воно ж так, міркуй: щоб злодіїв не боятись, треба самому у злодії пошитись; щоб дівчат не боятись, треба з дівкою оженитись; а мерців щоб не боятись, треба поховатись, як мрець. Еге, так, хлопці?

— Таж так, так!

— Ось ти і дівчат боїшся, то ми тебе після похорону оженимо з Химкою. Не боятимешся її.

— Ну-бо вас із вашим Федем,— озвалась Химка, найкраща з дівчат.

Не вередуй, коли люди трапляються,— суворо озвався Онисько до Химки.

Давайте, хлопці, ховати Федя. Серед загального реготу та гомону почали справляти похорон.

Онисько прибрався за попа: зап'явся рядном, мовби ри зою, з трьох мотузочків та глечика зробив кадильницю, другий парубок пошивсь у дяка, Федя поклали на лаву, згорнули йому руки та й почали, як знали, правити панахиду. Онисько був грамотний, читав і на крилосі і апостола і церковну службу знав добре.

Федь' не "пручався: йому й самому весело стало, а може й справді дурна голова повірила, що через те перестане боятися мерців.

Співаючи вічну пам'ять, четверо парубків підняли Федя з ослоном на ллечі. Онисько з дяком пішли вперед, Федя винесли з хати і на подвір'ї шпурнули з ослона у сніговий кучугур.

Регочучи, всі побігли назад у хату; попереду вистрибував піп Онисько, розвіюючи рядном, мов величезними крилами; позаду плентався мрець Федь, увесь запорошений, витрясаючи сніг із-поза коміра та з рукавів.

* * *

Сталося так, що весь той похорон бачив і чув справжній дяк, Касян Маковійський, що проходив у ту пору повз Кра-маришиного двора.

Маковійський сам вчащав до Крамарихи, зачіпав деколи й дівчат, але тоді, як парубків не було, 66 парубків він трохи боявся і не любив ЇХ.

Того він не міг забути, як ті вражі сини на Андрія 1 перетягнули йому дорогу мотузком і він, зачепившись, гепнув ниць у калюжу, а з-поза тину гицель Онисько (він признав його голос) вичитував: "Господи і владико живота мойого, дух праздности, унинія і любоначалія не даждь ми..." А всі шибеники реготали, бодай були луснули! Знали про цю пригоду і дівчата: Химка зустрілась йому якось, вклонилась незвичайно увічливо, а проминувши його, почала, змієве насіння, вичитувати: "Господи і владико живота мойого...".

Ну, тепер уже його, дяків, верх; попам'ятають його, гаспидові діти.

На другий день вранці дяк Маковійський пішов до батюшки і розказав про похорон, який справляли вчора у Крамарихи.

Батюшка, отець Мефодій, був собі добрящий чолов'яга і страх не любив жалоб, ябед, а найбільше — судових справ.

Вислухавши дяка, він зрозумів, що той гне на те, щоб потягнути парубків до суду.

Дяка отець Мефодій не любив, бо знав його, що хитрий, вредний і на ябеди кебетний.

Чув він про дякову пригоду на Андрія і сам із того щиро сміявся.

— Богохульство, отче, кощунство,— казав дяк.

— Ет, вигадки дурні, хлоп'ячі,— озвався панотець.— Може, ще п'яні були?

— Ні, тверезі.

— Налаяли були б гарно одного з другим — та й край,

— Що їм лайка? — озвався дяк.— Вони самі, гультяї, кожного налають, не пошановують ні сана, ні поваги. Зведись тільки з ними! Якби попосиділи в тюрмі, знали б на другий раз...

— Вже й тюрма! — з прикрістю перехопив отець Мефодій.— За дурницю, за вигадку арештантами їх поробити? Це ж повік слава вже буде. Які-бо таки ви справді, Маковійський, раз у раз бревно бачите, чи то, пак, сучок у чужому оці. Ех! — зітхнув панотець,— не судіть, да не судимі будете.

Не в тім діло, панотче,— озвався Маковійський.— Мені що? Моя хата скраю. А потурати богохульству не слід. IIIгунда 2...

— Знаю,— перебив панотець.

— Циркуляр же був із консисторії... Неуеипное наблю-дсніє...

— Знаю. Виздихали б...

— Хто? — спитав дяк. Панотець зам'явся.

— Е-е... Штунда,— сказав він.

Він думав про консисторію, а дяк наче прочитав його думку.

— І-гум! — протяг дяк, хитро, спідлоба дивлячись на панотця.

Помовчали. Отець Мефодій почував себе якось прикро і ніяково. На хитрий вид дяка*йому було бридко й дивитись.

— Епітемію треба їм назначити, одумаються, покаються,— сказав він, дивлячись кудись під стіл.

— Про мене,— озвався дяк,— діло ваше. Та того Ониська Тернового не знаю, чи пройме яка епітемія. Грамотний, читає у церкві, та й узяв собі звичай: до всякого непотребства зараз і притачає слово з книг святих, прости боже, на глум та сміх. Що йому епітемія?

— Ну-ну, побачим, якось буде,— сказав панотець.

— Як так, то й так,— озвався дяк.— З тим прощавайте.

— З богом!

Отець Мефодій почав ходити по світлиці з кутка в куток, позакладавши руки у кишені підрясника. Злість його брала на дяка, а почувало його серце, що з того діла може вийти велика капость та прикрість.

Радніший він занехаяв би таку справу. Ну, що-бо справді? Казилась там молодь; покликав би їх, нагримав би як слід, покуту б там яку назначив — та й край.

Так козир, бач, дякові даси у руки! Не забуде того вража личина, розляпає скрізь; буде говорити, що потурають бого хульству; благочинний довідається. А тут справді штунда.. клопіт, та й годі.

Довго ходив, довго думав отець Мефодій, зітхав, спинявся, знов починав ходити, аж надумав написати-таки до станового.

Становий — чоловік добрий. Приїде, пообідає, можна буде йому розказати, що це пусте діло. Ну, надає стусанів одному-другому, Ониська у холодну посадить — та й край. І дякові козиря не буде, бо, значить, ділу був дан ход, а як його там повернули — то вже що кому до того.

* * *

Через днів скілька, саме в обідню пору, приїхав до отця Мефодія становий.

Був він підстаркуватий, невеликого зросту чоловічок, швидкий, проворний і балакучий.

— А що це у вас, батьку, злочинства такі діються, га? — балакав він, роздягаючись у сінях.

Наймичка помагала становому-роздягатись.

— Тягни униз рукав, не вгору,— казав їй становий,— так не так, бодай тебе парубки тягали! О! Чого вищирилась? Сватать не буду, ні! Тягни валянки, тягнули б тебе до шлюбу! Так. Ну, дай тобі, боже, здоров'я і чин генеральський та й іди з богом. Здорові, батьку! — звернувся він до панотця.— Уф!

— Здорові були. Просимо у господу.

— Так що ж це за справа така? — питав становий.

— Ет, справа! — відповів панотець, махнувши рукою.— Ходімте обідать, то й побалакаєм.

— Чому ж і не пообідать? Діло добре. Але поки що, щоб не гаяти часу, пошліть, будь ласка, кого, щоб закликав сюди всю ту компанію, увесь причіт, що ховав, і мерця покличте. І дяка вашого теж треба, він свідок. І бабу тую, як її? Що в її хаті було.

— Добре, добре, встигнете. Прошу. Сіли обідати.

— Таке діло,— почав отець Мефодій,— що не варто було й починати його і добрим людям клопоту завдавати.

— Чого ж ви його почали? — спитав становий.— І мені клопоту завдали: от мушу тепер обідати, хоч би й не хотів.

— Катового дяка наднесло, он що,— сказав панотець.— Ябедник, сутяга... Донесе, що потураю, а тут, знаєте? З тою штундою розносилась консисторія, пишуть циркуляри, бодай їм...

— Ну що ж, нехай собі пишуть. А мені те дивно, що піп дяка боїться, он що,— сказав становий.— На мене, якби я був попом, то б у мене дяк по струнці ходив, дихать би не смів.

— Так вам здається,— зітхнув отець Мефодій, наливаючи чарку.— У нас'всяким ябедам ймуть віри, а особливо, як тієї штунди торкнеться. Скажуть: неспособний піп боротись зі штундою, та й переведуть кудись на гірший приход. Прошу!

Випили.

— Воно правда,— казав він далі, знов наливаючи чарки,— дуже вже собі й розібрали хлопці. І за попа один убрав-

• •я, і за дяка, і кадили. Як-не-як, а богохульство. Прошу ж По першій не закусують. Випили по другій. — Пусте діло,— сказав

становий.— Кому там від того шкода? Погуляли, показились — та й край. А за це, знаєте, норма. Не жарт.

— Отож і я кажу,— озвався панотець.— Шкода хлопців.

— Було не починати діла, коли шкода,— відповів ста новий.

— А може,, ви їх так полякаєте самі — та й годі. Нащо діло розводити?

— Побачимо,— сказав становий.

— От і добре,— зрадів отець Мефодій.— Ну, по третій. Бог тройцю любить.

— Оце ж і ти сам, старий, богохульство робиш,— озвалася попадя.— До гбрілки та й бога притачав.

— Правда,— зітхнув панотець.— Грішні ми, недостойні, а ще других судимо! Ох-ох-ох!..

Після обіду становий вийшов до парубків, що зібрались у кухні, розпитав, чи всі тут, що були тоді у Крамарихи, а потім закликав по одному у кімнату і записував дознаніе.

Хлопці були дуже збентежені; вони й думки не покладали, що з їх вигадки вийде таке діло і що вони великий гріх вчинили. Вони по правді все чисто розказали становому.

Записавши що треба, становий спокійно, без лайки, сказав парубкам:

— Оце щоб ви знали: за таке діло підете під суд да посидите у тюрмі по півроку, то будете знати, як панахиду правити.

— Ваше благородіє, помилуйте,— змолились хлопці.— Ми ж хіба що?.. Ми ж не знали... Та якби знаття, нехай йому чорт...

— Не можу, голуб'ята мої; такий закон.

— Помилуйте, ваше благородіє! Ну, нехай би там штрап який абощо, ну нехай би у вас, у холодній посидіти... А за що ж тюрма? Ми ж нікого не вбили, не вкрали...

— Закон, голуб'ята, закон. Не можна з богом жартів робити, а зі служби божої іграшку. Ну, можете йти собі тим часом.

— Ваше благородіє!..

— З богом! Я не суддя. Моє діло записати, а суд розбере. Гайда!

Дяка Маковійського становий покликав після всіх. Дяк думав, що становий має його за найважнішого свідка в цій справі;— він поважно увійшов у кімнату, почуваючи свою вартість і заслугу^

— Скажіть мені,— спитав становий.— Чи у вас нема іншого діла, як вештатись по ночах попід чужі ворота і заглядати у чужі вікна?

Дяк збентежився.

— Я... гм... я... случайно...

— Знаю. І до тої самої Крамарихи ви теж случайно ходите вечорами? Хіба ваше діло назирати, шпигувати та доноси робити?

— По долгу служби...

— То ваша служба тинятись попід чужі вікна? По досвітках ходити?

— Штунда,— пробубонів дяк.

— Самі ви штунду розводите, сутяги проклятущі, хапуги! Стидайтесь!

— Позвольте, ваше благородіє. Моє достоїнство...

— Достоїнство? — завищав становий.— Геть, волоцюго! — затупотів він на дяка.

Маковійський вискочив із хати.

Роздратований становий ходив по хаті швидкою ходою. Увійшов другими дверима отець Мефодій.

— Добре ви пробрали дяка,— сказав він становому.— Так і слід йому.

— Ех, батьку,— промовив сердито становий, згортаючи свої папери. — Не во гнів будь: і ви таки тюхтій добрий. Ну як таки потурати такій шельмі та ще й боятись його? Який з вас піп? Баба! вибачте в тім слові.

— Консисторія, знаєте...— почав панотець.

— Ет, говоріть! — перехопив становий.— Як вам не тремтіти перед тою консисторією, коли ви свого ж дяка боїтеся?

— Ох! — тільки зітхнув отець Мефодій. Напившись чаю, становий поїхав. Він був лихий і на дяка,

і на попа за цю справу.

"Надало ж їм лихо,— думав він,— із дурної вигадки якоїсь робити цілу справу, судове діло! Чорт його знає! Оттак знічев'я та й видумують діла і людям клопоту завдають... Та й діло, подумаєш, справді! Мало чого не буває такого?"

І пригадав собі становий одну подію за своїх молодих літ, як іще служив він канцеляристом у губернському правлінні. Зібрались канцелярські хлопці чоловіка з десятеро до одного з товаришів на іменини, сама голота. Скинулись по копійок двадцять та й задали бурлацький бенкет. Випили, звичайно, закусили оселедцем та ковбаскою. Був один із них, Прокопо-вич Лука, прозвиськом Індик. За червоний великий ніс прозвали його так. Індик був слабкий на голову, з двох чарок бував уже дуже веселий, а від трьох і п'яний. Мовби вчора

Гэу.мо, пам'ятаю, хлопці на тих іменинах ще й не випили були і аразд, а Індик уже куняв. Силують його в одну душу: випий щг. Не хоче й не балакає. Почали напувати його силоміць. Ниїв один, Покотило — здоровий був гайдамака,— Індика паду за руки повище ліктів; а другий почав заливати його ифілкою, защемивши його довгий ніс пальцями і промовляючи: "Причащається раб божий Індик", а другі співали: "Тіло Христове прийміте, історника безсмертного вкусіте", потім аапихали Індика оселедцем, а далі знову заливали, та вже не горілкою, а мішаниною: горілку, і пиво, і ропу з оселедців алили докупи. Індик пручався, мотав головою, блював, а вони реготали, співали причасну.

Увійшов на те хазяїн хати, міщанин-свинар, та, похитавши головою, почав їм дорікати, що не гоже таке робити християнам, гріх. Трохи втихомирились, почастували хазяїна — та й край. Розійшлись собі любенько. Нікому ніякої кривди ані халепи не було.

А це ж блюзнірство було таке ж саме, як і оцей похорон у Крамарихи, а може, ще й гірше: з таїнства глумились, а не з обряду, як

ці парубки. Та на гріх тут уже дяк і піп до цього взялись. Та й хитрий же піп, думав становий: просить — полякайте їх самі та й пустіть. Сам не хотів лякати, а пише бумагу. Ну, коли б так, при случаї, на словах сказав або просто записочку написав — чому ж? І я б по-простому: ну, набив би там мордяку одному-другому, посадив би у збірню — та й край. Суд скорий, правий і... таки милостивий; бо краще ж дурневі взяти по пиці, ніж у тюрмі сидіти. Та ба! Хитрий піп офіціальну бумагу пише, щоб самому бути чистим, а все на мене звалити. Добре придумав! Та офіціальну бумагу не сховаєш...

— Тьху! Бодай ви пропали.

Вернувшись додому, становий ще довго думав, ходив по канцелярії, перегортав книжку законів та сердито спльовував.

Потім, зітхнувши, він згорнув дознаніє про блюзнірство у пакет та й відправив його до судебного слідователя.

* * *

Судебний слідователь, ще дуже молодий чоловік, гарний, чорнявий, кучерявий, прочитавши дознаніє станового, здвигнув плечима.

"Чорт його знає,— подумав він,— як тая адміністрація, їй-богу, а усякої дурниці робить важне діло! Ну, на бісового батька було оце дознаніє робити і мені пересилати? Розпитав би так, на словах, ну, розправився б сам якось із парубками "мірами кротости", та й край/Ні, кортиться "діло" зробити та за якусь хлоп'ячу вигадку втовкмачити дурних парубків у тюрму! Може, вони хлопці й чесні, путящі, а посидять у тюрмі, то вже годі: вже арештанти і злодюги повік. А бодай би вас усіх!"

Нічого робити, звелів слідователь писареві розписати повістки і визвати у свою камеру всіх парубків, що справляли похорон, і дяка Маковійського за свідка.

Точнісінько так вийшло, як з дознанієм станового.

Слідователь знов розпитав парубків і записав усе, а дяка вилаяв ябедою і вигнав.

Ще гірше жалко стало слідователеві парубків, коли він їх в очі побачив.

Він пригадав собі одно весілля за студентських часів.

Була у нього тоді любка Наталя, якась бідненька швачка. Чи любив він її, чи ні, він тоді добре не знав — тепер бачить, що ні,— а вона його любила, здавалось, щиро. Оце колись весною, у свято, зійшлося до нього скілька чоловіка товаришів. Прийшла й Наталя. Була й пляшечка, і чарочки. Один із товаришів гарно грав на гітарі і співав українські пісні. Наталя дуже любила пісні і залюбки слухала б їх та й слухала б, хоч і наганяли вони на неї сум та журбу.

І тепер ось вона задумалась, сумно затопивши очі через відкрите вікно кудись удалечінь. Весняний вечір був тихий, погожий, сонце заходило в рожевих хмарах. Молоде, майже дитяче личко Наталі було жалісне-жалісне, з тою поволокою смутку та журби, що наклала так рано на нього сирітська доля і щоденна праця задля шматка хліба. Він сидів поруч неї так близенько, що чув тепло її тіла.

— Випий, Наталю, веселіше буде,— сказав він.

— Не хочу,— відмовилась вона.

— Випийте, випийте,— намовляли товариші.— Не цурайтесь компанії.

— Пийте собі, не вважайте на мене,— відповіла вона,— мені й так добре.

— Та випий-бо,— силував він.— Ну, коли любиш мене, одну чарочку.

— Хіба без того не можна любити? — спитала вона, "і

— Ну> випий, прошу. Веселіше буде і тобі, і мені, і всім.

Наталя любо глянула на нього, зітхнула легенько та й випила. А товариші співали гуртом:

Вип'єм за щастя, вип'єм за долю, Вип'єм за те, що миліше, Щоб наша доля нас не цуралась, Щоб в світі легше жилося!3

Випили знов, випила й дівчина удруге, та й наче справді повеселішала.

— Оце ж, хвалити бога, наші молоді й повеселішали,— сказав хтось.

Слово "молоді" вподобалось компанії.

— Ануте, повінчаймо їх, то й справді "молоді" будуть. І повінчали. Один був за попа, зв'язав їм руки хусткою,

подив круг стола з самоваром, пляшками і чарками, гурт співав: "Ісаіе, ликуй" 4.

Вигадали зробити шампанське з шипучого лимонаду з коньяком. Пили всі, пила й "молода".

Гітарист почав строїти гітару для нової пісні, коли враз почувся неначе короткий придушений стогін.

"Молода" впала ниць на постіль, сховала лице у подушку і плакала, ридала таким стогоном, що душу надривав...

Він, следователь, і тепер неначе бачив ті худенькі плечі, що здригались від того безнадійного, безпорадного плачу.

Гидко було...

Це ж було подвійне блюзнірство, кощунство. Крім церковного обряду, вони надругались тут над бідною, сирітською душею...

Де вона тепер, та бідна, покривджена "молода"?..

Слідователь глянув на "діло" про парубків, що лежало перед ним на столі.

Чи не дивна це примха долі, що таке "діло" вкинула в його руки? Він радніший роздер би оце "діло" на шматочки, та ба! Папір подерти, знищити можна, а "діло" не загине... Закон. О, законе людський!..

І довго слідователь ходив по кімнаті з кутка в куток, гриз нігті, кудовчив свої чорні кучері, а вкінці таки згорнув "діло" у пакет і надписав зверху: "Прокуророві Н-ського окружного суда".

* * *

Прокурор був середнього віку чоловік, худий, жовтий, нервовий. І служба, і діла обридли йому, обрид, здавалось, і увесь світ,

Ніщо його не цікавило, ніщо не тішило. Службу свою він справляв, як машина. І того дня, як одержав він пакет від судебного слідователя з ділом про блюзнірство, все чогось склалося так, начеб змовився увесь світ дратувати нерви прокурора.

Вранці наробили чаду самоваром і через те голова боліла. Потім приїхала теща, яку він ненавидів. Дітей розпустили у школі на пущання 5, вони були всі дома, бо жінка не пустила їх надвір через непогоду; день був холодний, прикрий, стояла мряка; діти, сидівши дома, зняли такий шарварок і гармидер, що хоч із хати тікай. До того ще теща і жінка заходились пекти якісь витребеньки та ласощі, цілий день щось товкли та терли у кухні, а з обідом через те опізнились. Ще й "діл" цілу копицю нанесли з пошти!

Буває іноді таке, що жити б не рад, а тут усе тобі впоперек та на злість іде.

Було надвечір. Прокурор, перечитавши "діло" про блюзнірство, не пожалів і кришечки парубків, бо не звик він нікого жаліти, надписав на обложці: "Подлежит суду по статье 182" та й відсунув "діло" набік.

У сусідній кімнаті діти зняли знов якийсь спів та регіт.

Він вийшов туди, щоб нагримати на них, та й здивований спинився на порозі.

На столі світилось скілька свічечок, що полишились з ялинки ще з різдва; старший хлопець, надівши батькову крилатку і циліндра, правив щось як піп, мовби акафіст:

— Радуйся, сороко, радуйся, вороно, радуйся, горобче, великий чудотворче!

А менші співали гуртом:

— Совайся, Ничипоре, со-о-ова-айся!

— Що це ви, паршуки, вигадали? — загримав несамовито прокурор, тупаючи ногами.— Я вас, дрантивих, різками виперіщу!

З других дверей вискочила жінка з закачаними рукавами і масними руками.

— Чого ти визвірився на дітей? — спитала вона.

— А ти не бачиш, що вони роблять?

— Що ж? Гуляють. Хіба вже і погратись дітям не можна?

— Це ж блюзнірство, кощунство,— кричав прокурор.— Гріх!

— Скажіть, бога ради?! — дивувалась жінка, здвигаючи плечима.— Давно ти став такий богобоязливий?

— Але ж це злочинство, карається законом,— казав прокурор.

— Ти здурів,— озвалась жінка.— Що ж, своїх дітей до суду потягнеш, може?

— Але ж...

— Слухай. Я вже бачу, що твої нерви знов розходились. Дай спокій дітям; тільки їм і волі тепер від тієї науки, як розпустили їх на пущання. Невже ж їм по струнці та по закону навіть іграшки свої робити? Іди краще куди, чи у клуб, чи до знайомих, розважиш трохи себе, то буде і тобі, і нам краще. Іди. Гуляйте собі, діти, гуляйте.

Прокурор грюкнув дверима та й вернувся у кабінет.

"Справді, краще піти з дому кудись",— подумав він.

Випадком глянув він на "діло" про блюзнірство, де його рукою, великими літерами було поставлено: "по статті 182" иі й... плюнув сердито, одягся і вийшов із дому.

Проходячи двором попід вікнами дітської світлиці, він почув знов гурт дитячих голосів.

— Совайся, Ничипоре, со-о-овайся!